

sentiellement par le grapho-centrisme français et la culture renaissantiste des langues régionales et des patois.²²

En terminant, on ne voudrait pas que les avis que nous exprimons — qui touchent en grande partie les lacunes de nos études — transmettent au lecteur l'impression d'un mauvais manuel. De nombreux articles qu'il contient sont de très belle venue et font excellemment le point sur les questions qu'ils traitent. Certains fournissent même des données entièrement originales. Mentionnons à titre d'exemple les contributions suivantes : Michel Francard « Belgique » [180-203], André Thibault « Suisse » [204-225], Johannes Kramer et Aline Willems « Luxembourg » [226-245], Roland Bauer « Vallée d'Aoste » [246-273],²³ Louis Mercier, Wim Remysen et Hélène Cajolet-Laganière « Québec » [277-310], Annette Boudreau et Karine Gauvin « Acadie des Maritimes » [311-333], Cynthia Fox « Nouvelle-Angleterre » [376-393], Thomas A. Klingler « Louisiane » [394-428], Frank Jablonka « Maroc » [453-475], Claude Frey « Burundi » [535-551], Moussa Daff « Sénégal » [552-569], Carla Serhan, Cynthia Eid et Michel Francard « Liban » [573-587],²⁴ Volker Noll « Vietnam, Cambodge et Laos » [588-603], Dominique Fattier « Haïti » [607-624], Jean-David Bellonie et Elissa Pustka « Guadeloupe et Martinique » [625-646], Sibylle Kriegel « La Réunion, Maurice et Seychelles » [686-703].

Le manuel forme un ensemble cohérent où on accède rapidement aux données grâce à l'uniformité d'un modèle repris d'une contribution à l'autre et constitue un point de départ utile pour quiconque s'intéresse aux questions qui y sont traitées.

Myriam BERGERON-MAGUIRE

RUBIO VELA, Agustín (2017): *Joan Aguilar, escrivà de la Sala de la ciutat de València (1423-1425). Voluntat de estil en las misivas municipales*. València: Gráficas Papallona, 240 p.

El llibre que ressenyem és el fruit madur d'una llarga, fecunda i rigorosa trajectòria investigadora d'Agustín Rubio Vela (Adra 1949), l'historiador valencià que millor coneix la correspondència municipal de la València medieval. El títol del llibre és diàfan: és un estudi dels recursos estilístics que va usar Joan Aguilar en la redacció de les lletres missives de la ciutat —concretament el volum 17 de les *Lletres missives*— mentre ocupà el càrrec d'escrivà de la Sala (1423-1425). A pesar d'aquest breu lapse cronològic, el nombre i la qualitat de les cartes enviades prou que justifica l'atenció que li ha dedicat Rubio Vela.

L'estudi sobre la prosa administrativa d'Aguilar, que és una publicació personal editada per Gráficas Papallona, sdad. coop. v., s'estructura en un pròleg (p. 11-13), una introducció (p. 15-20), sis capítols sobre l'autor i la seua producció epistolar (p. 21-172), un apèndix documental (p. 133-210), la bibliografia (p. 211-218), una secció d'annexos de caire lingüístic (p. 219-230), un índex onomàstic (p. 231-235) i un glossari (p. 236-239). La coberta és austera i la presentació formal, pulcra.

22. Ces pressions se font apparemment moins sentir dans les études portant sur l'Afrique francophone, où plusieurs contributions fournissent des données d'enquête originales : Frey pour le Burundi, Daff pour le Sénégal, notamment.

23. On lit dans la liste des particularités linguistiques du français du Val d'Aoste dressée par l'auteur « l'utilisation erronée des articles et/ou des genres peut aboutir à des formes comme *un'âme (< it. un'anima) au lieu de une âme, *un'unité (< it. un'unità) au lieu de une unité, *un'étude (< it. uno studio) à la place de une étude » [266]. De deux choses l'une : la description pourrait se passer de l'expression « utilisation erronée » dans un contexte scientifique qui se veut variationniste (cela vaut aussi pour *déviant* [694]) ; ensuite, ce phénomène peut aussi être envisagé en rapport avec la tendance extrêmement répandue en francophonie concernant l'hésitation du genre des substantifs à initiale vocalique (ce qui n'écarte pas la possibilité d'une influence de l'italien en plus).

24. La contribution contient pour la partie lexicale des données d'une étude en cours ; un excellent apport, compte tenu qu'il n'existe aucune véritable étude d'envergure sur les particularismes lexicaux du français au Liban.

En el pròleg, Rubio Vela exposa els objectius del llibre i lamenta l'escassa atenció dels «estudios filológicos» a la documentació administrativa, que ha deixat «muestras, a veces abundantes, de una prosa admirable, culta, plena de valores formales» (p. 12), com són moltes de les lletres missives municipals de València. En la Introducció, tria fragments de tres missives, de temàtica molt diversa, per a il·lustrar com «un *dictator*», com és el cas de Joan Aguilar, a més de comunicar l'assumpte de la missiva, «se proponía deslumbrar a lectores y oyentes con una prosa de culta factura, de elegante sintaxis, salpicada de destellos estilísticos y con profusión de latinismos» (p. 18).

Els capítols centrals del llibre s'inicien amb una biografia molt completa del notari Joan Aguilar (ca. 1366-1437), que ens mostra un ciutadà benestant de València, amb un bon patrimoni a Benaguasil. Un professional de l'escriptura que exercí els càrrecs de lloctinent de protonotari a la Cancelleria reial sota Ferran I (1413-1416), d'administrador d'impostos municipals (1417-1422), de conseller de la ciutat (1422-1423), d'escrivà de la Sala (1423-1425) i, després de la renúncia a aquest càrrec per malaltia, d'assessor o conseller de la ciutat, de manera intermitent, en afers de transcendència política, com ara en les deliberacions per a rescatar el rei Alfons el Magnànim, pres a Ponça pels genovesos (1435).

El capítol segon aborda l'estudi de l'«arquitectura retòrica» dels textos administratius d'Aguilar, que aspirava a redactar-los «en bella retòrica o bon llatí», en competència amb els secretaris i protonotaris reials, als quals els jurats de València qualifiquen, en una lletra de 1422, de «prínceps de la ploma» (p. 56). Aguilar posa especial cura en el proemi, que era la part més personal del redactor de la missiva, com ja va fer notar Joan Ruiz i Calonja a propòsit dels proemis de les lletres cancelleresques reials, especialment rellevants en el període de 1420 a 1440. La prosa del redactor havia d'adaptar-se estilísticament a la condició del destinatari. No cal dir que «de los tres estilos posibles —humilde, mediocre y sublime—, el acorde con los correspondientes de alto rango era este último», que exigia l'«*ordo artificialis*» (p. 61). Els registres variaven fins i tot al si d'una mateixa missiva. En tot cas, s'escriuien amb una evident intenció literària, que produïa una prosa *artitzada* d'altres pretensions estilístiques que anunciava «la dolça harmonia de l'estil en vulgar prosa» corelliana. Rubio Vela justifica l'interès dels jurats per a aconseguir unes missives impactants perquè els seus destinataris eren sovint el rei, els monarques d'altres països, el papa, els grans magnats i els bisbes, abats i autoritats municipals de ciutats importants, i ens recorda el precedent de Bartomeu de Vilalba, «cuyo paso por la oficina municipal [de Valencia] marcó todo un hito» (p. 54). L'activitat d'Aguilar coincidí amb els anys en què «l'honorable mestre Guillem Venecià, poeta», procedent de Nàpols, llegia «públicament, en la casa del consell de la dita ciutat, lo libre de Virgili *Eneydos* e lo libre de Boeci *De consolació*» (p. 54-55).

En el capítol tercer, titulat «La palabra sabia», Rubio Vela se centra en l'anàlisi dels recursos lèxics i sintàctics presos del llatí i en la invocació als autors clàssics llatins, a la Bíblia i als Pares de l'Església com a mitjans per a l'ennobliment de la llengua de les missives. El gran mèrit de Rubio és haver-ne descobert, en bon nombre de casos, les fonts d'inspiració, poques vegades explícites. L'estudiós del lèxic català i, en particular, de la història dels cultismes hi trobarà, amb totes les implicacions semàntiques que suposava l'adopció dels llatinismes clàssics, una documentació i unes informacions extraordinàries. Així, podrà observar l'ús de cultismes tan insòlits com *nòctua* 'òliba', *illecebres* 'temptacions mundanes' o *refocil-lats* 'reconfortats', de poc recorregut històric, i d'altres més afortunats en la literatura artitzada del segle XV, com *ficte* 'fictici', *roborar* 'enfortir', *sufragi* 'ajuda', etc. Aguilar fa un ús extens dels substantius abstractes acabats en *-itat* (mai en *-idat*, com sol passar al *Curial*) creats a partir dels mots llatins corresponents en *-ITATEM*, com *soliditat* 'solidesa', *brevitat* 'brevedat', *plausibilitat* 'acceptabilitat'; i en *-ea*, derivats de *-ITIA*, com *bonea*, *fortalea*, *flaquea*, *granea*, *legea*, *noblea*, *saviea*, *ultronea*, tan cars a Joan Roís de Corella, però molt minoritaris en la llengua cancelleresca de l'època i en autors cortesans com Ausiàs March. La voluntat cultista del nostre escriptor es confirma també en l'ús d'una adjectivació rica de base llatina, com són els adjectius acabats en *-able* (*triumphable*), *-ible* (*incredible*), etc.; en els superlatius en *-íssim* (sempre en femení: *jocundíssima*, *perditíssima*) i en la preferència sistemàtica per les formes verbals en *-esc*, *-esca*, etc. (*proveescats*, *atribuesca*, etc.), de caràcter literari a València i rarament palatalitzades (*seguexca*). La minuciosa anàlisi de l'hipèrbaton i de les formes no personals dels verbs ofereix molt de material per a

l'estudiós de la sintaxi històrica i permet descobrir que molts dels recursos utilitzats per Corella ja són presents en el nostre escrivà.

El quart i cinquè capítols, titulats «La expresión bella» i «*Amplificatio verborum*» respectivament, se centren en els recursos més estrictament estilístics. Aguilar busca l'eufonia i el ritme sovint mitjançant l'al·literació («la multitud dels immundes actes mundials») i la *derivatio* («aspire, inspirat per aquell Sant Sperit, que inspira on li plau») (p. 110), recursos que seran molt explotats no solament pels lletraferits més cultistes de l'època, sinó pels virtuoses versificadors satíricoburlescos i religiosos valencians del darrer terç del segle xv. La prosa administrativa del nostre escrivà és un veritable retaule d'imatges, símlis i metàfores. Els trops, com «vexell de infeitat e sedició», apareixen «en las más selectas missivas» (p. 111). És una vella figura retòrica, que veiem fins i tot en textos planers com l'*Epístola als Efezis*, 6, 10-17, de la qual farà un ús molt remarcable Miquel Peres. Entre les manifestacions de la lítote, Aguilar aporta alguns exemples de la construcció negativa de caràcter comparatiu amb la fórmula intensificadora «no pas..., mas» («no pas per açò, mas per lo contrari») (p. 116), poc freqüent en el català de València. La interrogació retòrica i l'exclamació es reserven generalment per a evocar situacions extraordinàries. Per contra, l'antítesi és un dels recursos ornamentals més conreats pel nostre escrivà, que maneja amb «eficacia y maestría» (p. 119). L'*amplificatio* s'aconsegueix amb una gran varietat de procediments. Uns dels més eficaços són l'anàfora i la repetició emfàtica, que tindran una notable rendibilitat literària entre els poetes de certamen. Des del punt de vista lexicogràfic és molt interessant la *variatio synonymica*, que no es limita als habituals binomis lèxics medievals, que tan bé coneixem gràcies als treballs de Curt Witllin, sinó que pot afectar tres i fins quatre termes, com quan parla de «jucunditat, exultació, festa e jubilació» (p. 132). En alguns casos, la sinonímia no és perfecta i la reiteració respon a una voluntat de precisió, com ara quan uns moros de Crevillent són qualificats de «perpetradors, fautors, consentidors e cobertors» de «crims, delictes e mals» (p. 131). Ben sovint es busca el pleonasme: «multitud copiosa», «multitud molt numerosa» (p. 131). Els epítets, la iteració verbal, les perfrasis verbals i la proliferació d'adverbis en *-ment* són alguns dels recursos ornamentals més productius.

Des del punt de vista de la història de la literatura, són de considerable interès les reflexions de Rubio Vela al capítol VI, «Cartas de estilo y prosa literaria». La prosa d'Aguilar faria d'anella estilística entre la prosa de la Cancelleria reial i de la Sala de València de la darrerria del segle xiv i principis del xv, amb figures com Bartomeu Sirvent, Bernat Metge, Pere Margall i Bartomeu de Vilalba, i la prosa literària artitzada, generalment coneguda com «estil de valenciana prosa», que s'imposà a València entre 1458 i 1500 aproximadament, gràcies al mestratge de Corella. Agustín Rubio considera que l'originalitat estilística de Corella només es podrà establir amb precisió quan distingirem les seues innovacions estilístiques de les que introduí un escrivà de tan remarcable vocació literària com fou Aguilar. De la mateixa manera podríem dir que, per a valorar l'originalitat estilística de Joan Aguilar, ens hauria calgut conèixer la prosa dels escrivans que el precediren en el càrrec d'escrivà de la Sala de València. Però aquesta tasca excedeix els objectius que es proposa Rubio Vela ara. És evident que Aguilar construí el seu estil literari a partir d'una tradició estilística heretada, però no podem excloure la influència de la prosa de don Enric d'Aragó o de Villena, per aquells anys resident a València, on va redactar en llengua catalana *Los dotze treballs d'Hèrcules* (1417), font d'inspiració de Joanot Martorell. Guillem Chismol acaba d'oferir-nos un estudi sobre «Las relaciones epistolares de los jurados de la ciudad de València con las villas y lugares valencianos a principios del siglo xv», publicat a *eHumanista/IVITRA* 14 (2018), p. 122-138. L'estudi completa algunes de les informacions de l'*Epistolari de la València medieval*, però a penes aporta informació sobre els trets estilístics del miler de lletres missives produïdes entre 1410 i 1412 pels escrivans municipals Lluís Fenollosa (1406-1412) i Jaume Desplà (1412-1415 i 1418-1423) que són objecte d'atenció. Desplà fou precisament el predecessor de Joan Aguilar.

Rubio Vela aprofita la recerca sobre Aguilar per a recomanar l'adopció de precaucions a l'hora de fixar la cronologia d'obres literàries no datades partint de l'aparició de certs recursos estilístics. És una observació més que pertinent, encara que potser hauria estat preferible no invocar exemples del *Tirant* a partir de la suposada coautoría de Galba, ja que avui es descarta si no alguna mena d'intervenció, sí la coautoría del darrer posseïdor del manuscrit de Martorell. En conseqüència, també recomana als estu-

diosos de la llengua literària de l'època una major atenció a la prosa administrativa coetània. En aquest sentit, és ben oportuna la seua crítica a alguns dels suposats «estilemes d'autor» que Josep Guia atribueix a Corella, ja que són «expresiones comunes en la prosa culta de la època», documentades molt anteriorment (p. 169).

La major part de les 27 missives reproduïdes a l'«Apéndice documental» és inèdita. No se'ns diu quin ha estat el criteri de tria dels documents seleccionats, però podem suposar que respon al seu màxim interès estilístic. La reproducció d'aquestes missives no sols ens ofereixen els contextos dels recursos estilístics comentats, sinó també moltes dades addicionals sobre morfologia i lèxic, que reflecteixen una transició entre els usos de l'època de Bernat Metge i Canals i els de l'època de Corella i de Martorell. Així, observen que en Aguilar són encara corrents formes com el masculí *genoveses* (p. 175), *romanre* (p. 175), *sovenejades* (p. 176), *queucom* (p. 177), *armurés* (p. 180), *volrets* (p. 180), *susara* (p. 181), *mils* (p. 182), *poran* (p. 194), *pur* (p. 199), etc., i construccions de finalitat com *per los quals a deffendre* (p. 76). La tercera persona del passat d'*esser és fon*, d'acord amb les preferències del català de València. És molt recurrent l'ús de la conjunció *per bé que*. La profusió de cultismes, com *mundenal* (p. 179), *propiciu* (p. 188), *clero* (p. 189), *mundials* (p. 207), contrasta amb l'escassetat de terminologia i fraseologia de caire col·loquial, com *perro* (p. 120), *bestiar sens pastor* (p. 103), *rampellant* (p. 104), *havet-nos levat lo pa quasi de la boqua* (p. 111). La tendència a la regionalització lèxica és quasi imperceptible, fins al punt que, per exemple, són molt nombroses les ocurrències d'*arribar* i *atènyer* però inexistentes les del seu geosinònim preferentment valencià (*a*)*plegar*. Casos com *verdadera* (p. 65), *verdaderament* (p. 229), *huyt* (p. 48) o *huy* (p. 192) en són un indicati més tost relatiu; és més rellevant en aquest sentit l'absència de les variants alternatives, excepte *vertaderament* (p. 164). Entre Aguilar i Corella hi ha una diferència lingüística molt notable: l'absència del color local en aquell en contrast amb les llibertats que es pren Corella, que no debades viu en una època de consolidació de l'hegemonia cultural de València al si de la Corona d'Aragó.

En la bibliografia, molt sòlida, sobta que l'autor no esmente el seu *Epistolari de la València medieval*, del qual ha extret ací algunes de les cartes publicades. Clouen el llibre unes oportunes llistes d'adjectius avantposats, de binomis de substantius, d'adjectius, d'verbs, i d'adverbis en *-ment*. No són llistes exhaustives —així no hi trobem «mafomètica secta» o «brutal e immunda» (p. 104 i 120)—, però sí prou completes. El glossari de cultismes i «voces de posible interés filológico» (p. 236) és molt generós en el primer aspecte i, si atenem a la dialectologia, parc en el segon. No tenen menor interès termes i variants predominantment patrimonials no inclosos, com *talayar* (p. 104), *néxer* (p. 176), *armurer* (p. 181), *metre a la prova* (p. 182), *descoraznat* (p. 191), *a malgrat de* (p. 182), *clero* (p. 189), *pur* (p. 199), etc. És ben útil la comparació d'aquestes llistes amb les que ens dona Colón del *Tirant*, del *Curial* i de les obres de Corella. L'índex toponímic i antroponímic sembla exhaustiu.

El treball d'Agustín Rubio és impecable en tots els aspectes: solvència filològica —admirable en un medievalista que no és filòleg—, exhaustivitat, rigor, correcció formal. La puntuació és insuperable. En aquest context, semblen distraccions alguns casos d'ús del punt volat allà on esperariem l'apòstrof, d'acord amb el criteri general del sistema de transcripció emprat, que no s'hi explicita. Així: *ha-ns* (p. 101), però *ha'ns* (p. 102); *à-ns* (p. 113, p. 188), però *à'ns* (p. 114); *metre-ns* (p. 116) o *va-ns-hi* (p. 128, p. 202, p. 203) en lloc de *metre'ns* i *va'ns-hi*, respectivament. Són minúcies en un llibre molt laboriós, cridat a ser de consulta obligada i sobretot segura per als historiadors de la llengua, la literatura i la cultura catalanes en general i per als nostres lexicògrafs i lingüistes diacrònics.

Ben mirat, Agustín Rubio ens ha ofert un estudi que transcendeix el cas concret d'Aguilar. És vàlid per a quasi tota la prosa administrativa municipal de València del segle xv. Tal com assenyala l'autor, Aguilar forma part d'un grup de professionals ben formats en gramàtica llatina i en la retòrica medieval de l'*ars dictaminis*, que eren buscats per les autoritats municipals per a elevar «el rango de la lengua vulgar» (p. 64) i així aconseguir prestigi social i projecció nacional i internacional de la ciutat i regne de València i, de retruc, fama pròpia. El coneixement i la difusió d'aquesta prosa administrativa municipal degué influir en la conformació dels gustos literaris de l'època. De fet, la prosa dels grans escriptors valencians del segle xv, com Corella, Martorell i Isabel de Villena, però també la d'autors de no tan alta

volada literària, com Narcís Vinyoles i Miquel Peres, tots dos vinculats a l'administració municipal de València, no es pot explicar al marge d'aquests artífexs de la llengua administrativa.

Potser hauria estat pertinent de remarcar que l'exercici del càrrec d'escrivà per Aguilar coincidí amb un moment molt dinàmic de la ciutat de València, que pactà amb Alfons el Magnànim que aquest fixés la seua residència en la capital del regne a canvi d'una subvenció municipal renovada anualment. Fou un acord que el rei complí entre 1424 i 1430. L'interès dels jurats de la ciutat a produir una prosa administrativa d'alta ambició estètica i, doncs, a comptar amb els professionals més ben preparats, com és el cas d'Aguilar, s'explica millor en aquest context.

Amb aquesta obra, Agustín Rubio Vela culmina una trajectòria investigadora, centrada en l'explotació i la interpretació dels documents de l'administració municipal de València dels segles XIV i XV, que mai no agraïrem prou els que ens dediquem a l'estudi de la llengua i de la literatura catalanes i de la història de la cultura de l'època. Basta recordar ací obres com els dos volums de l'*Epistolari de la València medieval* (I, 1311-1412, de 1985 i reeditat amb considerables ampliacions el 2003; II, 1412-1479, de 1998), publicats per l'Institut de Filologia Valenciana; *L'escribania municipal de València als segles XIV i XV. Burocràcia, política i cultura* (1995), publicat pel Consell Valencià de Cultura; *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV* (2012) i *València, el príncep de Viana y Juan II. Un patriciado ante la crisis política de la monarquía (1460-1461)* (2016). En tots els casos es tracta d'estudis fets amb gran rigor documental i d'una fiabilitat filològica absoluta. Uns estudis que retraten meravellosament una època, en què la llengua es manifestava en tota la seva esplendor creativa i en què el país vivia amb plena normalitat política i cultural, i que precisament per això fa goig de llegir-los. No em puc estar de citar aquella ja coneguda missiva adreçada al Magnànim en què se li demanava que tallés «les cordes de totes les il·lusions ytàliques» (p. 84), que Aguilar redactà el 1423.

No voldria posar punt final a aquesta recensió sense manifestar l'interès que tindria per a la història de la llengua, de la literatura i de la cultura d'expressió catalana que Agustín Rubio ens oferís un tercer volum de l'*Epistolari de la València medieval*, corresponent als anys de 1479 a 1516, és a dir, al regnat de Ferran II, que coincideix amb la publicació de grans obres literàries, com el *Tirant lo Blanc* (1490), de Joanot Martorell, i la *Vita Christi* (1497), de sor Isabel de Villena, i d'una rica producció burgesa, liderada per Bernat Fenollar i Jaume Gassull. Una època en què es van produir uns notables canvis, polítics, culturals, lingüístics i sociolingüístics, que degueren tenir el seu reflex en la prosa administrativa municipal, tal com observem en la nombrosa documentació sobre la Barcelona i la València de l'època ja publicada per Jaume Vicens Vives i per Ernest Belenguier Cebrià respectivament.

Antoni FERRANDO FRANCÉS
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

SALVADOR, Carles (2018): *Obra Poètica Completa*. Edició a cura de Lluís Messeguer. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, 772 p.

A cura del Dr. Lluís Messeguer, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha editat l'*Obra Poètica Completa* de l'escriptor i gramàtic valencià Carles Salvador i Gimeno (1893-1955). Salvador fou una figura extraordinària dins el panorama de la literatura, de la filologia i de la cultura catalanes al País Valencià. La seva obra poètica, publicada fins ara només parcialment, és d'una extensió i varietat extraordinàries, per la qual cosa hauria d'haver merescut una atenció més detallada fora del País Valencià, on ha comptat amb estudiosos com Vicent Simbor, Emili Casanova o Lluís Messeguer, entre d'altres. Tenir a l'abast, en una edició acurada i elaborada amb uns criteris rigorosos, tota la seva poesia era una necessitat per als lectors de l'àmbit lingüístic català, ja que ens trobam davant un poeta d'uns valors indiscutibles. Segurament, l'extensió de la seva obra —que ocupa més d'un miler de pàgines— i el caràcter popular de moltes de les seves composicions han fet oblidar que Carles Salvador fou sempre un